

on ajanut heidän ohitse, mutta yritystä pärjätä löytyy, vaikka toteutus ontuu. Naistenlehdet kertovat, miten miehen rooli on muuttunut, mutta koska ja

miksi, eivät Ilmari ja Martti tiedä: urheilu-uutisissa juostaan ja hypätään edelleen, kuten ennenkin ja vieläpä paremmin.

Maaninkavaara ja 700 gram-

maa ovat kertomuksia hämmennyneistä miehistä. Ne ovat vetävästi kirjoitettuja, oivaltavia ja viihdyttäviä teoksia myös niille lukijoille, joille (penkki)urheilu

Sivistyksen ihanuus ja kurjuus

MATTI VIRTANEN

Eri kirjoittajien artikkeleista koostuvia kirjoja tahtoo vaihtaa kaksi helmasyntiä: ne ovat laatunsa puolesta epätasaisia eivätkä tahdo pysyä teemansa rajaamassa aitauksessa. Tämä kirja poikkeaa kummassakin suhteessa edukseen: kaikki artikkelit ovat tasokkaita ja hyvin kirjoitettuja, ne pysyvät teeman sateenvarjon alla niin, että kokonaisuudesta muodostuu orgaaninen kokonaisuus.

Annamari Sarajaksen aikaan kiteyttämän ja nopeasti yleistyneen tulkinnan mukaan sivistyneistö pettyi 1900-luvun alussa kansaan, kun se suurlakon ja yleisen äänioikeuden avulla ryhtyi itse vaatimaan oikeuksia itselleen. Tässä kirjassa tutkijat kääntävät kysymyksen toisin päin: mitä sivistyneistölle itselleen murroksessa tapahtui suhteessa ”kansaan”.

Ensimmäinen artikkeli kertoo, kuinka murros nostaa sivistyneistön sisäisen nousukkaan eri tavoin keskeiseksi hahmoksi. Toinen artikkeli taas löytää kansan sisäisen, kouluja käymättömän ”nousukkaan” (esimerkkinä Pekka Halosen maalaus ”Isäntärenki” 1904). Sitteen jatketaan muiden murroksen liikkeeseen saamien ryhmitymien tai hahmojen analyysil-

lä: työväki, palvelustyttö, sivistyneistönainen ja ruotsinkielinen sivistyneistö. Lopuksi kokonaisuus kierretään lähtökohtaansa eli Annamari Sarajaksen tekstin tarkkaan ja perusteelliseen kriittisiin.

Pääasiallinen aineisto on ajan kaunokirjallisuutta ja sitä käyte-
tään tavalla, joka osoittaa kaunokirjallisuuden voiman ja rik-
kauden yhteiskuntatieteellisen
analyysin materiaalina. Mutta
mukana on myös kuvataidetta
(Tutta Palinin hieno artikkeli)
ja ajan muuta kulttuurista ma-
teriaalia.

Lea Rojolan artikkeli ”Sivistyksen ihanuus ja kurjuus” on erinomainen ”toisesta käymisen” eli mistä tahansa ryhmästä toiseen siirtymisen yleisenä sosiaalipsykologisenä mallina. Se antaa lähestymistavan kuvata ja analysoida paitsi taloudellisia ja sosiaalisia nousukkaita (tai las-
kukkaita), myös maahanmuut-
tajia, poliittisten tai uskonnol-
listen leirien välisiä siirtyjiä tai
parisuhteesta toiseen matkaa-
via – mistä tahansa ryhmästä tai
kulttuurista toiseen siirtymisen
käynnistämiä reaktioita.

Tällaisissa muuttoliikkeis-
sä voi nähdä kolme perusele-
menttiä: lähtöpää, tulopää – ja
itse muuttaja. Jos lähtö- ja tu-

lopää ovat arvostusrakentees-
sa kaukana toisistaan, siirtymi-
nen on aina hankalaa (mennään
sitten ylös- tai alas päin). Ja: kun
jokin muuttoliike yleistyy, reak-
tioita syntyy kaikissa kolmessa
kentässä.

Artikkelissa analysoitu F. E. Sillanpään kokoelma vuodel-
ta 1917, erityisesti ”Kodin hel-
masta” -novelli, on tyypillis-
tä siirtyjän, tässä nousukkaan,
omaa puhetta – kuvausta siitä,
kuinka vaikea pienistä oloista oli
kurkottaa silloiseen sivistyneis-
töön. ”Kodin helmasta” on en-
simmäinen Sillanpään (Suomet-
taressa) julkaistu novelli, ja sen
pohja (kuten koko kokoelman-
kin) on ilmeisesti omaelämä-
kerrallinen. Sen riipaiseva loppu
osoittaa, että Sillanpää on kyen-
nyt kasvamaan oman elämänsä
sivustakatsojaksi – että hän ym-
märtää, miksi hän häpeää omaa
häpeäänsä.

Kuten tekstissä ohimennen
viitataan, 1900-luvun alus-
sa ”alhaalta” lähteneiden yliop-
pilaiden määrä moninkertais-

Kukku Melkas & al.
Läpikulkuihmisiä. Neuvottelua
kansallisuudesta ja sivistyksestä
1900-luvun alun Suomessa
SKS, 2009

tui 1900-luvun taitteessa. Nousukkaan omakohtaisella tilityksellä siirtymisen vaikeudesta oli näin otollinen ja kasvava lukijakunta – ilman muita poliittisia tarkoituksia kuin kertoa tulopäälle, että tulossa ollaan, mutta vaikeata on. Kyse ei tässä ole pettymyksestä, vaan muuttajan universaaleista alkuvaikeuksista, jotka yleensä selvitetään – jos ei vielä täysin siirtäjän omassa elämässä, niin toisessa tai kolmannessa polvessa.

Nuorten fennomaanien mahtipolvi oli syntynyt 1860-luvun alkupuolella ja he olivat ensimmäisten suomenkielisten oppikoulujen kasvatteja – ja useimmat heistä jo toisen polven fennomaanista sivistyneistöä. Sillanpää on syntynyt 1888 eli oli sitä nopeasti lavenevaa polvea, jonka enemmistö lähti pienistä oloista ”alhaalta”. Heille ”vakiintunut sivistyneistö” ei enää tarkoittanut ruotsinkielisiä aatelisvesoja, vaan vanhempaa fennomaanista, suomenkielistä kulttuuriälymyystä – joihin myös nuorsuomalaisen tuolloin 50 ikävuottaan lähestyvä mahtipolvi kuului.

Novellikokoelmassaan ”Nou-

sukkaat” (1911) L. Onerva katsookin nousevaa nuorisoa tulopäähän, asemansa vakiinnuttaneen sivistyneistön näkökulmasta. Rojolan analyysin valossa Onervan keskeinen novelli näyttäisi olevan selkeää tulopäähän torjuntapuhetta. Toisen polven yläluokkaa edustava Onerva ”paljastaa” sinänsä vilpittömän, mutta oma- ja puolitekoisen eliis epäaidon pyrkyrin.

Lea Rojolan artikkelin yleinen tulokulma houkuttelisi ajalliseen vertailuun. 1900-luku on täynnä rajuja sosiaalisia murroskausia, tuoreimpina 1960-luvun suuri muutto sekä 1990-luvun ja parhaillaan eletävät lamat. Miten niiden tuottamia järeistyksiä lähtö- ja tulopäässä ja siirtyjien itsensä toimesta on eri vaiheissa kuvattu?

Yksi murroksista oli sisällissodan jälkeinen maanhankintalaki, jonka perusteella suuresta määrästä torppareita ja mäkitupalaisia tuli hetkessä talollisia (vrt. Ilkka Malmbergin hieno artikkeli HS:n kuukausiliitteessä, toukokuu 2009). Voisi sanoa, että Väinö Linnan Pohjantähden ydin on juuri tämä: kuinka nousukas Akseli Koske-

la muuttuu torpparista talolliseksi – ja millaista ruumiillista, poliittista ja sosiaalista raatamista muutos häneltä vaatii.

Sormituntumalta kirjallisuksa nousukaskuvauksissa on rakenteellinen epäsuhta: siirtäjän omat kokemukset ja tulopäähän reaktiot ovat yliedustettuja – lähtöpään pyrkimykset ja tunnelmat ovat aliedustettuja, ja ne tulevat mukaan lähinnä jälkeläisten tulkitsemisena.

Hyvä esimerkki on Sillanpään ”Kodin helmasta” -novellista piirtyvä kuva päähenkilön vanhempien pyrkimyksistä ja uhrautumisesta ainokaisen lapsensa eteen. Vastaava kuvio piiryy 1970-luvun taitteen maaseuturomaaniaallosta, jota Matti Mäkelä on tutkimuksessaan (1986) hienosti analysoinut. Romaanien päähenkilöinä ovat näennäisesti nuorten (suurten ikäluokkien) kirjoittajien rintamamies-pienviljelijäisät, ja kirjoittajat surevat niissä vanhempiensa kohtaloa ja kyläyhteisön näivettymistä – mutta tarkemmin katsoen enemmän omasta, koulutetun ja kaupunkilaisen muuttajan näkökulmastaan.